

Leonarda Dacewicz
Uniwersytet w Białymstoku

Rusyfikacja nazewnictwa osobowego w katolickich księgach metrykalnych Dekanatu białostockiego w okresie zaboru (lata 1865-1918)

W okresie kształtowania się systemu antroponimicznego na pogranicznym obszarze Podlasia (XVI-XVIII w.) nazwiska typu patronimicznego i odapelatywnego często powstawały na bazie różnorodnych form imion i wyrazów pospolitych, oddających w większym lub mniejszym stopniu cechy ukraińskie lub białoruskie miejscowych gwar wschodniostowiańskich. Chodzi tu m. in. o obecność białoruskiego i ukraińskiego *h* (w miejsce cerkiewnego i rosyjskiego *g*), np. *Harasimik*, *Harasimiuk*, *Harasimowicz* (< brus. im. Harasim, cerk. Gierasim), *Hryhorowicz*, *Hryhoruk* (< brus., ukr. im. Hryhor : cerk. Grigorij), *Hordejuk* (< brus., ukr. Hordej : cerk. Gordij), *Hauryluk* (< brus. Hauryła : cerk. Gawriił; obecność brus. *ŭ* zamiast *w*), *Hołubowicz* (< brus., ukr. hołub ‘gołąb’), *Horczyca* (brus., ukr. *horczyca* ‘gorczyca’), obecność ukraińskich spółgłosek dyspalatalnych, np. *Serhejko* (< cerk. Siergiej). W historycznej antroponimii Białegostoku (XVI-XVIII w.) odnotowano liczne nazwiska zawierające cechy białoruskie i ukraińskie, np. *Haraburda*, *Harasim*, *Harbas*, *Haściniowicz*, *Hawryłowicz*, *Hawrylik*, *Hliński*, *Hodun*, *Hołodny*, *Hołownia*, *Hołub*, *Hryhoruk*, *Hryniewicki*, *Hryniewicz*, *Husakowski*¹. W takiej właśnie postaci były zapisywane w dawnych dokumentach polskojęzycznych, o czym świadczy materiał antroponimiczny w słownikach i opracowaniach poświęconych historycznej antroponimii Podlasia².

W czasie zaborów na obszarze Podlasia pojawiły się liczne nazwiska transformowane, bowiem urzędnicy państw zaborczych starali się o to, żeby zapis imion

¹ Przykłady z: L. Dacewicz, *Antroponimia Białegostoku w XVII-XVIII wieku*, Białystok 2001.

² Zob. Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV-XVII w.)*, t. I-II, Białystok 1997-1998; E. Bogdanowicz, *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVIII wieku*, Białystok 2000 (Wydział Filologiczny UwB, praca doktorska – wydruk komputerowy); L. Citko, *Antroponimia północnego Podlasia w XVI wieku*, Białystok 2001; L. Dacewicz, *Antroponimia Białegostoku...*; L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI-XVIII wiek)*, Białystok 2014; B. Tichoniuk, *Antroponimia południowej Białostoczczyzny w XVI wieku*, Opole 1988.

i nazwisk obywateli dawnej Rzeczypospolitej nie odbiegał zbytnio od norm obowiązujących wówczas języków urzędowych – rosyjskiego i niemieckiego. Pod berłem carów, gdy językiem administracji i Kościoła został język rosyjski, wiele nazwisk zostało zrusyfikowanych, np. w miejsce *Semeniuka* pojawił się *Siemieniuk*, *Hryhoruka* – *Grygoruk*³. W czasach II Rzeczypospolitej w wyniku repolonizacji nazwiska najczęściej były zapisywane w wersji zgodnej z fonetyką rosyjską, tym samym utracono cechy języka ukraińskiego lub białoruskiego. Skutki rusyfikacji stały się widoczne tak naprawdę po ponownym przejściu na język polski, rosyjskie g zastępowano polskim g zamiast powrócić do rdzennego białoruskiego lub ukraińskiego h. Tym sposobem pojawiała się nowe nazwisko, w jednej rodzinie używano dwóch wariantów nazwiska.

Celem artykułu jest ukazanie zmian, jakie dokonały się w nazewnictwie osobowym Białostoczczyzny w okresie zaboru rosyjskiego, w latach 1865-1918, i ich skutkach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Analizę socjologiczno-lingwistyczną antroponimów poprzedza rys historyczny badanego terytorium, który ukazuje uwarunkowania społeczno-polityczne stanowiące przyczynę przedstawionych poniżej zmian. Warto także nadmienić, że z różnych względów antroponimii Białostoczczyzny w XIX wieku nie poświęcono należytej uwagi. Powodem tego stanu rzeczy zapewne są m. in. trudności związane z ekscerpcją materiału badawczego z rękopiśmiennych źródeł, w dodatku sporządzonych w języku rosyjskim.

Po III rozbiorze Polski niemal całe województwo podlaskie, którego stolicą był Białystok, znalazło się w granicach zaboru pruskiego (lata 1796-1806/1807). W Białymstoku zaborcy przejęli władzę 26 stycznia 1796 r. Miasto zostało stolicą departamentu wchodzącego w skład prowincji Prus Nowowschodnich. W 1807 r. na mocy układu w Tyłży, zawartego między cesarzem Napoleonem i carem Aleksandrem I, powstał Obwód Białostocki, który znalazł się w granicach Rosji. Był on trzykrotnie mniejszy od departamentu z czasów pruskich. Dzielił się początkowo na cztery powiaty: białostocki, bielski, drohiczyński i nowy sokólski, i miał status gubernialny⁴. W końcu 1840 r. car wydał ukaz o włączeniu tych ziem do guberni grodzieńskiej. Ponownie wpisano Białostoczczyznę do tzw. guberni litewsko-białoruskich, czyli Kraju Północno-Zachodniego, który wyodrębniono (obok Kraju Południowo-Zachodniego) w 1843 r. Kraj Północno-Zachodni obejmował gubernie: grodzieńską, kowieńską, mińską, mohylewską, wileńską i witebską. Były to zagarnięte w wyniku dwóch pierwszych rozbiorów dawne ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵. W 1848 r. odrębny archidiakoniat białostocki zaliczono do diecezji wileńskiej⁶.

³ L. Łabowicz, *Podlaskie nazwiska*, „Nad Buhom i Narwoju”, 2010, nr 6 (112), s. 31-34.

⁴ A. Dobroński, *Historia Białegostoku*, Białystok 2012, s. 215, 224.

⁵ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 123.

⁶ A. Dobroński, *Historia...*, s. 272-273.

Po upadku powstania styczniowego (1864 r.) nasiliła się rusyfikacja różnych form życia społecznego, ale też znacznie wzrosło tempo rozwoju Białegostoku. W drugiej połowie XIX wieku Białystok przeżywał eksplozję demograficzną. Z danych spisu powszechnego z 1897 r. (za kryterium narodowości uznano język, jakim spisywani posługiwali się w domu) wynika, że w Białymstoku mieszkało 66% Żydów, 18,2% Polaków, 7,8 % Rosjan i 5,8% Niemców. Największe trudności i szykany ze strony władz rosyjskich spotykały ludność katolicką. Uważano, że likwidacja religijnej i kulturowej odrębności, przewyciężenie wrogości i zrusyfikowanie mieszkańców ziem oderwanych od Rzeczypospolitej nie będzie możliwe bez osłabienia, a w przyszłości zupełnej likwidacji Kościoła katolickiego. Rusyfikacja Kościoła przejawiała się z większym nasileniem na ziemiach inkorporowanych wprost do Cesarstwa Rosyjskiego, czyli w tzw. Kraju Północno-Zachodnim. Zniesiono wówczas wiele instytucji kościelnych, podejmowano próby wciągnięcia Kościoła w akcję rusyfikacji Polaków. W ramach popowstaniowych represji władze rosyjskie zaczęły narzucać język rosyjski urzędom kościelnym⁷. Pod koniec 1866 r., jak pisał Bolesław Kumor, Komitet Urządzący polecił, aby od 1 stycznia 1867 r. metryki urodzenia, ślubów i zmarłych sporządzano wyłącznie po rosyjsku⁸. Znajdujące się w białostockim archiwum archidiecezjalnym księgi dekanatu białostockiego, grodzieńskiego i sokólskiego świadczą, że w wielu parafiach katolickich księgi metrykalne zaczęto prowadzić w języku rosyjskim już od stycznia 1865 r. Potwierdził ten fakt także Henryk Wisner, który ustalił, że na litewskich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej język rosyjski został wprowadzony do korespondencji wewnątrzkościelnej i ksiąg parafialnych w 1865 roku⁹. W 1905 r. wybuchła w Rosji rewolucja. Aby zapobiec eskalacji społecznego buntu car Mikołaj II 17/29 IV 1905 r. ogłosił ukaz tolerancyjny. Zapowiadał on w życiu religijnym Rosji nową erę i złagodzenie polityki wobec Kościoła katolickiego. Ukaz ten m. in. zezwalał na zmianę wyznania prawosławnego, wystąpienie z Cerkwi i przejście do Kościoła katolickiego „bez następstw osobistych i cywilnych”, zwracał katolikom świątynie zamknięte w drodze administracyjnej, zezwalał, aby we wszystkich szkołach religię wykładano w języku ojczystym, itd. Wolności nadane ukazem tolerancyjnym w dość krótkim czasie zostały zagrożone. Dotyczyło to głównie lat 1908-1912, gdy premierem rządu rosyjskiego był Piotr Stołypin¹⁰.

Wprowadzone carskim ukazem w 1905 r. wolności nie znalazły odzwierciedlenia w kościelnej administracji, m. in. w sposobie prowadzenia i języku ksiąg me-

⁷ M. Dołbiełow, D. Staliunas, *Обратная уния: из истории отношений между католицизмом и православием в Российской империи 1840-1873*, Vilnius 2010; A. Dobroński, op. cit., s. 283-284.

⁸ Ks. B. Kumor, *Historia kościoła*, cz. 7, Lublin 1991, s. 347, 356-359.

⁹ H. Wisner, *Litwa...*, s. 123.

¹⁰ Ks. B. Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 701; Ks. B. Kumor, *Historia...*, s. 380-381.

trykalnych, ponieważ, z jednej strony, wprowadzenie nowego wzorca wymagało stosownej decyzji władz kościelnych, z drugiej zaś, nie śpieszono się ze zmianami wobec niepewnego jutra, na co zresztą nie trzeba było zbyt długo czekać. Nadal obowiązywał język rosyjski i ten sam sposób prowadzenia ksiąg metrykalnych. Pewnym przejawem zmian wolnościowych, co zaznaczyło się już kilka lat wcześniej, było stopniowe odchodzenie od stosowania trzejelementowego zestawienia antropimicznego: nazwisko, imię i imię odojcowskie (tzw. oćcestwo) w tych parafiach, w których taki sposób rejestracji przez wiele lat stosowano, np. w parafii białostockiej (stosowne przykłady zob. poniżej). Takie rozwiązanie nie stanowiło reguły, np. w parafii sokólskiej (dekanat sokólski na Podlasiu) charakterystyczny dla wschodniego zwyczaju nazewniczego model trzejelementowy wprowadzono dopiero w 1887 (np. Адамчукъ Казиміръ Ивановъ, Байковна Александра Казиміровна), w miejsce stosowanego wcześniej typowo polskiego dwuelementowego (np. Бондарикъ Антонъ, Ногацкая Софія).

Źródłem materiału badawczego były prowadzone w języku rosyjskim księgi metrykalne chrztów Dekanatu białostockiego z lat 1865-1918¹¹. Dekanat białostocki obejmował kilkanaście parafii. W badanym okresie ich liczba w poszczególnych latach zmieniała się. Zmiany administracyjne w obrębie dekanatu pociągały za sobą reorganizację istniejących i powstawanie nowych parafii. Wprowadzone w 1865 r. wzorce prowadzenia ksiąg w języku rosyjskim przetrwały do 1917 r. włącznie (w należącej do dekanatu białostockiego parafii Niewodnica wyjątkowo do 1918 r., w dodatku w rocznych alfabetycznych zestawieniach urodzonych konsekwentnie stosowano zapis: nazwisko, imię, imię odojcowskie). Dla porównania brzmienia wybranych nazwisk w języku rosyjskim i polskim uwzględniono też księgę z 1918 r., ponieważ od tego roku powrócono do ewidencji urodzonych w języku polskim.

Oryginalne tytuły ksiąg brzmiały¹²: 1. Выписи Метрической книги Бѣлостокской Римско-Католической Приходской Церкви. Часть первая О Родившихся за 1865 годъ; (Часть вторая О бракосочетавшихся); (Часть третья О умершихъ); 2. Выписи Метрической книги Добржиневской Римско-Католической Приходской Церкви...; i następnie identycznie, tylko inne nazwy parafialnych miejscowości: 3. Гоніондзкой; 4. Долистовской; 5. Хорощанской; 6. Юхновецкой; 7. Калиновской; 8. Кньшинской; 9. Неводницкой; 10. Суражской; 11. Тржцянской; 12. Туроснянской; 13. Уговской; 14. Заблудовской.

¹¹ Księgi metrykalne znajdują się w Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnym w Białymstoku.

¹² W języku rosyjskim sprzed reformy 1918 r. występowały omofoniczne grafemy: ф, Ѳ [f], і, и [i], litera jat' wyrażana dwoma grafemami: ѣ, ѣ (znaki zbliżone do oryginału) o wartości dźwiękowej e (np. мѣщане), grafem о wartości dźwiękowej [g] służył do substytucji dźwięków oznaczonych grafemami g i h. Zapisy z końcowym grafemem ѣ są obecne we wszystkich antropimach zakończonych na spółgłoskę twardą.

Tytuły ksiąg były modyfikowane na przestrzeni lat, zamiast rzymsko-katolicka cerkiew pojawiała się też nazwa kościoł, zwłaszcza w latach późniejszych, co mogło być skutkiem złagodzenia represyjnych rozporządzeń, np. Выписи Метрической Книги Блестощкой Римско-Католической приходской церкви Часть первая О Родившихся 1880 годъ і Выпись Метрической Книги Блестощаго р. к. Костела О Родившихся 1915 годъ.

Dane metrykalne zapisywano w rubrykach. Do identyfikacji rodziców dziecka stosowano kolejno imiona rodziców, nazwisko rodowe matki i nazwisko wspólne, rodziców chrzestnych – imiona i nazwiska, w przypadku mężatki dodatkowo – czyją była żoną. Ponadto obligatoryjnie podawano informację o pochodzeniu społecznym¹³, np.

Дворяне (Szlachta):

1. *Дворянъ Станислава и Михалины съ Іозвицкихъ Рутковскихъ законныхъ супруговъ сынъ...
Восприемниками были крестьяне Войтехъ Антоновичъ с Михалиною Станислава Антоновича супругою (Kalinówka 1865, k. 210);*
2. *Благородныхъ Андрея и Елисаветы урожденной Луцевичъ Боровскихъ законныхъ супруговъ...
Восприемниками были дворянъ: Иванъ Боровскій съ Каролиною женою Антона Куликовскаго (Клузуп 1865, k. 296).*

Мещане (Mieszczanie):

1. *Мъщанъ Казимира и Анны урожд. Сенкевичовой Малевскихъ зак. супруговъ... Восприемниками были мещане Михаилъ Журавскій съ Анною Василевскою... (Białystok 1865 k. 3).*
2. *Мъщанъ Белостокскаго Общества Вікентія и Теофіліи урожденной Соколовской Маркевичей...
Восприемниками были мъщане Карлъ Васильковскій съ Камилією флертъ дльвицею... (1875, k. 77).*

¹³ Ukaz cara Mikołaja I (31 X 1831 r.) „O podziale na trzy kategorie ludzi należących do stanu byłej szlachty” w guberniach zachodnich znosił określenie szlachta i na jego miejsce wprowadzał jedno dla całego państwa: dworanie. Przyznawał prawa tym, którzy mieli potwierdzoną przez Heroldię przynależność do stanu uprzywilejowanego. Pozostali powinni być wpisani na wsi do jednodworców (одnodворцевъ), a w miastach do obywateli, wśród których znaleźli się także ludzie wolnych zawodów (np. Одnodворцевъ Михала и Францишки из Лотовскихъ Бабинскихъ законныхъ супруновъ... (Choroszcz 1865, k. 422). Wymienionego ukazu i późniejszych rozporządzeń z nim związanych władze carskie nie zdołały w pełni zrealizować (H. Wisner, Litwa..., s. 105).

Крестьяне (Chłopi):

1. *Крестьянъ Казимира и Маріянны урожд. Артишевской Домановскихъ зак. супр. сынъ родившийся 1864 года 31 Декабря.*

Восприемниками были крестъ. Иозефъ Домановский съ Иозефой супругою Викентія Домановскаго (Białystok 1865, k. 3);

2. *Крестьянъ Антона и Софыи урожденной Валескевичъ Стасевичей зак. супруг. (Białystok 1915, k. 168).*

3. *Крестьянки Юліи Александровны Домановской вльбрачная дочь... (Białystok 1915, k. 110).*

We wszystkich warstwach społecznych stosowano ten sam sposób zapisu metrykalnego, w przypadku szlachty dodatkowo podawano informację dotyczącą piastowanych godności, stopni wojskowych, np. Отставного Унтеръ Офицера Яна и Иоанны из Яблонскихъ Овчарчуковъ... (Uhowo 1875, k. 407), prestiżową formę otčestwa, np. Залевский Михаил Ивановичъ (Białystok 1875, k. 418), określenie благородный 'szlachetny', np. Благородныхъ Андрея и Елисаветы (Białystok 1865, k. 296).

Informację o przynależności społecznej podawano także w okresie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, o czym świadczy zapis z 1918 r., np.: *Mieszczan Wacława i Julji z domu Sokulska Popławskich ślubnych małżonkow...; Włóścian Michała i Józefy z domu Stankiewicz Brańskich ślubnych małżonkow...*

We wprowadzonych od 1875 roku alfabetycznych spisach wszystkich urodzonych w danym roku (przykładowe oryginalne tytuły tych spisów brzmiały: Алфавитный указатель къ метрическимъ выписямъ о родившихся по Бьлостокскому приходу за 1875 годъ; w parafii Zabłudów: Алфавитный списокъ Родившихся за 1895 годъ; Алфавитный списокъ Родившихся Бьлрозовскаго филияльного римско-католическаго Костела за 1895 годъ) stosowano różne sposoby zapisu, np. w 1875 r. w Dekanacie Białystok na 16 parafii w 10 stosowano polskie dwuelementowe zestawienie antroponimiczne, czyli nazwisko i imię, np. Король Янь, Давидовичъ Иванъ (Juchnowiec 1875, k. 380-381), Декаржъ Матеушь, Борковска Александра, Лобачъ Марьянна (Goniądz 1875, k. 163-164), w 6 – charakterystyczne dla rosyjskiej kultury nazewniczej trzyelementowe, czyli nazwisko, imię i tzw. otčestwo, np. Микульскій Францъ Ивановъ, Залевский Михаилъ Ивановичъ, Лазовскій Антоній Лаврентьевъ (Niewodnica 1875, k. 418), Бранский Осипъ Войтеховъ, Вильчевский Иванъ Казимировъ, Абрамовичъ Александръ Григорьевъ (Białystok 1875, k. 107), sporadycznie występował trzeci sposób: nazwisko, imię, syn/córka czyj/czyja (imię ojca), np. Борисовичъ Петръ сынъ Ивана, Адамская Александра дочь Ивана (Dobrzyniewo 1875, k. 457).

Typowe dla badanego okresu rosyjskie otčestwo na -owicz (np. *Iwanowicz*) pojawiało się sporadycznie, służyło do identyfikacji osób pochodzenia szlacheckiego,

bo w owym czasie miało charakter prestiżowy. Obligatoryjnie stosowano formy dzierżawcze na *-ow/-ew* utworzone od imienia ojca (np. Iwanow), które pełniły funkcję imienia odojcowskiego na wcześniejszym etapie rozwoju rosyjskiego systemu antroponimicznego, ale głównie do identyfikacji osób z niższych warstw społecznych¹⁴.

Wszystkie wymienione powyżej sposoby zapisu stosowano na przestrzeni całego badanego okresu, ale w poszczególnych parafiach czasami dokonywano zmiany sposobu identyfikacji, np. w parafii białostockiej zapis trzejelementowy przetrwał do 1895 r., w księdze z tego roku obok zestawień trzejelementowych pojawiły się też dość liczne dwuelementowe i taki zapis był konsekwentnie stosowany w latach następnych, np. Пухальскій Станиславъ, Арцюхъ Эдвардъ (Białystok 1895, k. 210-215); Ежъ Станиславъ, Кринскій Владиславъ, Окунъ Елисавета, Мечковская Ирена (Białystok 1910, k. 289-323); Боровский Осипъ, Дзенись Фаддей, Яворовская Софья (Białystok 1915, k. 113, 121v).

Zestawienie trzejelementowe z tzw. otčestwom, obce dla polskiego zwyczaju nazewniczego, w porównaniu z zestawieniem dwuelementowym, z pewnością lepiej pełniło funkcję identyfikacyjną, bowiem wskazywało ojca dziecka. Był to obcy odpowiednik polskiej struktury syn/córka czyj/czyja?

Sposoby prowadzenia ewidencji urodzonych w różnych parafiach dekanatu białostockiego przedstawiają podane niżej egzemplifikacje:

Zestawienie: nazwisko i imię, np. Ольшевский Иванъ, Олехно Осипъ, Янковский Михаилъ, Ольшевска Анна, Рутковска Юзефа, Дроздовна Анна (Goniądz 1885, k.156-157); Прусъ Иванъ, Прусовна Елисавета, Ивановичъ Брониславъ, Ивановичовна Марьянна, Кучинскій Яковъ, Василевский Иосифъ, Сосновска Марьянна, Городеньска Александра, Гарасимчукъ Иванъ (Zabłudów 1895, k. 1220-1221);

Zestawienie: nazwisko rodziców w dopełniaczu liczby mnogiej i imię dziecka (rzadko stosowane), np. Богдановъ Антонъ, Василевскихъ Иосифъ (Goniądz 1895, k. 55);

Zestawienie: nazwisko, imię, forma odojcowska, np. Вильчевский Иванъ Казимировъ (Białystok 1875, k. 107), Юрковская Марьянна Иосифовна (Niewodnica 1875, 418); Урбанъ Болеславъ Бенедиктовъ, Беганская Стефания Адамовна, Ходоровна Альфонса Францовна (Białystok 1885, k. 155-157); Сушкова Теофиля Петровна (Brzozowo 1895, k. 973); Іедлинскій Осипъ Ивановъ, Жуковский Александръ Григорьевъ, Недзвецькій Франць-Осипъ Осиповъ, Мозалевскій Иванъ Ивановъ, Савицькій Викентій Петровъ, Карповичъ Осипъ Осиповъ, Сохонъ Андрей Андреевъ, Шпайхлеръ Адольфъ-Франць Францевъ (Białystok 1885, k. 109-113v); Домбровскій Сильвестеръ Фомовъ, Литвинчукъ Иванъ Осиповъ (Suraz 1885, k. 600-601).

¹⁴ B. O., Unbegaun, *Russian Surnames*, London 1972, s. 14 (Русские фамилии, Москва 1989).

Zestawienie: nazwisko, imię, syn/córka czyj/czyja (rzadko stosowane), np. Свислоцкий Александръ сынъ Фомы, Андреевска Михалина дочь Ивана, Якубовичъ Паулина дочь Петра (Dobrzyniewo 1885, k. 562-564); Шпайхлеръ Вильгельмъ-Альфонсъ сын Карла Фердинанда (Białystok 1885, k. 113v).

Nazwiska kobiet, a właściwie dzieci płci żeńskiej, w księgach metrykalnych dekanatu Białystok, wbrew rozporządzeniu obcych władz, zgodnie z którym należało stosować formy męskie (oprócz *-skal/-skaja*), zapisywano też w żeńskiej formie. Przykłady sposobów identyfikacji ochrzczonych dziewczynek: nazwiska z sufiksem *-owna/-ewna*, np. Ходоровна Альфонса Францовна (Choroszcz 1875), Дроздовна Анна (Goniądz 1885, k. 156), Якуцевна Марьянна Викентьевна (Niewodnica 1875, k. 418), Иванюковна Марьянна (Zabłudów 1885, k. 644v), sporadycznie z charakterystycznym dla nazwisk kobiet zamężnych sufiksem *-owa*, co może świadczyć o nieznanomości reguł tworzenia nazwisk żeńskich, np. *Borsukowa Katerina* (Choroszcz 1875), nazwiska z sufiksem *-ska*, np. Якубовска Марианна Осиповна, Сковронска Анна Игнатьевна (Białystok 1885, k. 11v-112), Адамска Михалина (Zabłudów 1885, k. 644v), i *-skaja*, np. Кучинская Михалина Фомовна (Giełczyn 1875), Юрковская Марьянна Иосифовна (Niewodnica 1875, 418), Хомицкая Амльія Фомина (Suraż 1885, k. 601); nazwiska w formie męskiej, np. Данильчукъ Анна Иванова (Suraż 1885, k. 600); Лагодовичъ Юзефа Матвьевна (Białystok 1885, 111); Окунь Елисавета (Białystok 1910, k. 289).

Żeńskie odimienne formy odojcowskie (np. Осиповна, Игнатьевна) posiadały identyczną formę jak polskie nazwiska patronimiczne na *-owna/-ewna*, ale w języku rosyjskim były to tzw. otčestwa, w polskim – żeńska forma nazwiska.

Carski zakaz używania żeńskich form nazwisk z sufiksami *-owa*, *-ina*, *-owna*, *-anka*, przestrzegany zresztą niezbyt rygorystycznie, o czym świadczą podane egzemplifikacje z ksiąg, zniósł Sejm II Rzeczypospolitej na mocy ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 r., bowiem tradycja używania takich form w polskim systemie antronimicznym sięgała średniowiecza, 2 połowy XIV w.¹⁵.

Rusyfikacja objęła także odnotowane w księgach imiona. Te, które miały odpowiedniki cerkiewne, przeważnie w takiej postaci zapisywano, np. męskie: Антон (Antoni), Андрей (Andrzej), Дионисий (Dionizy), Фома (Tomasz), Фадей (Tadeusz), Феофил (Teofil), Гавриил (Gabriel), Франциск (Franciszek), Григорий (Grzegorz), Иван (Jan), Яков (Jakub), Лаврентий (Laurencjusz), Мартин (Marcin), Осип/Иосиф (Józef), Игнатий (Ignacy), Матфей (Maciej), Симон (Szymon), Викентий (Wincenty); imiona żeńskie, np. Анастасия (Anastazja), Галина (Halina), Екатерина, Катерина (Katarzyna), Елисавета (Elżbieta), Евгения (Eugenia), Софья (Zofia), Феофила (Teofila), Елена (Helena), Ева/Евва (Ewa), Павлина (Paulina), Варвара (Barbara).

¹⁵ Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 111.

Podane przykłady świadczą, że w oficjalnym zapisie stosowano także formy niecerkiewne, np. wykazujące dużą frekwencję imię Iwan (zamiast cerkiewnej formy Joann, która nie wystąpiła ani razu) – odpowiednik polskiego Jan, też bardzo częste Osip (zamiast cerkiewnego Josif) – odpowiednik polskiego Józef, Katerina (zamiast cerkiewnego Jekaterina) – polskie Katarzyna.

Imiona polskie identyczne z cerkiewnymi i imiona nie posiadające cerkiewnych odpowiedników na ogół zachowały swoje brzmienie (pomijając niuanse fonetyczne), np. męskie: Адольф (Adolf), Альфонс (Alfons), Бронислав (Bronisław), Болеслав (Bolesław), Чеслав (Czesław), Феликс (Feliks), Станислав (Stanisław), Вацлав (Wacław), Виктор (Wiktor); imiona żeńskie: Аполонія (Apolonia), Альфонса (Alfonsa), Анна (Anna), Антонина (Antonina), Доминика (Dominika), Фелиция (Felicja), Ядвига (Jadwiga), Янина (Janina), Юзефа/Иозефа (Juzefa/Jozefa, w języku rosyjskim brak żeńskiego odpowiednika imienia Иосиф/Осип), Каролина (Karolina), Констанция (Konstancja), Леокадия (Leokadia), Марьянна (Marianna), Михалина (Michalina), Ванда (Wanda).

W niektórych parafiach dekanatu białostockiego imiona notowano też w wersji katolickiej łacińskiej, np. Король Янь, Матьсь Янь, ale też Рудницкий Иванъ; Ладна Иозефа, ale Берьло Иосифъ, Гриневска Паулина, ale Павлина w innych parafiach częściej, Шекальска Зофья (Juchnowiec 1875), Букришь Янь Иозефовъ (obok Осипъ, Иванъ) (Кнызын 1895, k. 674). Dość konsekwentnie imiona katolickie zapisywano w brzmieniu polskim w parafii Kalinowo, np. Мниховъ Янь сынъ Войцеха, Рутковскихъ Аполония дочь Иозефа, Романовичовъ Петр сынъ Якуба (1875).

Analiza zgromadzonego materiału antroponimicznego pozwoliła odnotować następujące zjawiska wynikające z różnic kulturowych i językowych, m. in. fonetyki i grafii języka polskiego i rosyjskiego:

- wprowadzenie rosyjskiej końcówki w nazwiskach na *-ski, -ska*, czyli *-skij, -skaja*, np. Козловскій Иванъ Тадеушовъ (Choroszcz 1875, k. 360), Адамская Александра дочь Ивана (Dobrzyniewo 1875, k. 457), Мозалевскій Иванъ Ивановъ, Савицкій Викентій Петровъ (Białystok 1885, k. 109-113v), Беганская Стефания Адамовна (Białystok 1885, k. 155-157);

- stosowanie trzelementowego zestawienia antroponimicznego w alfabetycznych spisach urodzonych w danym roku, np. Вильчевский Иванъ Казимировъ (Białystok 1875, k. 107), Юрковская Марьянна Иосифовна (Niewodnica 1875, 418), Урбанъ Болеславъ Бенедиктовъ (Białystok 1885, k. 157); *Иедлинскій Осипъ Ивановъ, Жуковскій Александръ Григорьевъ, Недзвецкій Франць Осипъ Осиповъ, Карповичъ Осипъ Осиповъ* (Białystok 1885, k. 109-113v);

- substytucja spółgłoski *h* spółgłoską *g*, np. Гибнеръ Гермина Антоновна, Головня Вацлавъ Брониславъ Антоновъ, Гайдучукъ Анна Станиславовна (Białystok 1875, 108-108v), Гайдуковичъ Анна (Białystok 1895, 210), Гарабурда Анастасия, Гулевичъ Фелиция, Гриневицкий Адам, Галицкий Сигиз-

мундъ, Гайдукевичъ Владиславъ, Германовскій Антонъ, Городенскій Франць, Гриневицкій Адамъ, Генельт Осипъ (Białystok 1905, 252-258v).

W 1918 r. częściowo powrócono do pierwotnej oryginalnej postaci nazwisk z *h*, np. *Hajdukiewicz Janina*, *Horodeński Edward*, *Henelt Krystyna* (Białystok, k. 66v, 93), jednakże nierzadko pozostało *g*: obok *Hryniewicki Józef* jest *Gryniewicki Edward* (k. 170), *Gofman Irena* (k. 92) zamiast *Hofman* (Dacewicz 2001). Mamy tu do czynienia ze swoistym aktem nominacyjnym, urzędową a zarazem przymusową zmianą nazwiska. Jeśli ród od wieków nosił nazwisko np. *Hołownia*, i nieoczekiwanie, dosłownie z dnia na dzień zmieniono je na *Gołownia*, i w tej postaci funkcjonowało ponad pół wieku, to można tu mówić o transpozycji nazwiska lub też o akcie nominacyjnym, w którym istotną rolę odegrał taki element modelowy jak sytuacja aktu nazwotwórczego, w tym konkretnym przypadku chodzi o ukaz carski o wprowadzeniu do administracji kościelnej języka rosyjskiego¹⁶. W identycznej sytuacji znalazło się wiele rodów, o czym świadczą takie pary nazwisk jak: *Haraburda – Garaburda*, *Hajdukiewicz – Gajdukiewicz*, *Hryniewicki – Gryniewicki*, *Hawryluk – Gawryluk* itd.;

– oddawanie *rz* przy pomocy *pж*, które mogło być czytane jako oddzielne dźwięki *p* i *ж*, np. Декаржъ Матеушъ (Goniądz 1875, k. 163, w polskiej wersji *Dekarz*), Заржецкихъ дочь Мария (Uhowo 1885, k. 626, polskie *Zarzecki*). W okresie repolonizacji substytutem rosyjskiego *pж* było też *rż*, o czym świadczy nazwisko znanego na Podlasiu historycznego rodu tatarskiego Półtorzyckich: w okresie zaboru nazwisko w księgach metrycznych z XIX w. odnotowano w postaci Полторжицкий, Полторицкий, w księgach metrycznych z 1920 r. *Półtorzycki* i *Półtorzycki*¹⁷. W ten sposób w jednym rodzie pojawiły się dwa nazwiska;

– wprowadzenie grup spółgłoskowych *em*, *om*, *on* w miejsce nosówek *ę*, *ą*, np. Голембевскій Евгений, Дембровскій Осипъ, Домбровская Анна, Гонсовскій Фадей (1905, k. 258-259). W okresie repolonizacji nie zawsze wracano do nosówek, np. w księdze z 1918 r. spotykamy: *Dąbrowski Antoni*, *Dąbrowska Józefa*, ale *Gołembiewski Józef* (1918, k. 170);

– zapisywanie imion Polaków katolików w wersji cerkiewnej (lub literackiej potocznej), np. Fadij (Tadeusz), Foma (Tomasz), Iwan (Jan), Osip (Józef); Fieofiła (Teofila), Jekatierina, Katierina (Katarzyna), Sofija (Zofia), Warwara (Barbara), w wersji polskiej sporadycznie, np. Jan, Wojciech, lub w sytuacji, gdy imię nie posiadało cerkiewnego odpowiednika, np. *Czestaw*, *Bronistaw*, *Alfonsa*, *Jozefal/Juzefa*.

Tak więc w polskiej kulturze imienniczej przez ponad pół wieku aktywnie funkcjonowały (nawet jeśli tylko w obiegu urzędowym) obce kulturowo imiona, np.

¹⁶ Na temat aktu nominacyjnego zob. M. Rutkowski, *Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych*, „Onomastica” 2001, XLVI, s. 12.

¹⁷ L. Dacewicz, *Antroponimia Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym*, Białystok 2012, s. 198-200.

Fadiej, Foma, Iwan, Osip, Jekatierina, Jelisawieta i inne. Na przestrzeni badanego okresu wysoką frekwencję wykazywały imiona *Iwan* i *Osip*, odpowiedniki polskich *Jan* i *Józef*.

W podsumowaniu należy zauważyć, że w XIX w. urzędnicy rosyjscy, a po odzyskaniu niepodległości urzędnicy polscy troszczyli się, żeby zapis nazwiska nie odbiegał zbyt od norm obowiązującego w danym okresie języka urzędowego. Urzędnicy państwowi niejednokrotnie błędnie odczytywali zapis nazwiska w dokumentach sporządzonych w języku zaborcy, dlatego pojawiło się wiele nazwisk zniekształconych przy próbie repolonizacji (regulacje prawne dotyczące nazwisk mieszkańców dawnego zaboru rosyjskiego władze II Rzeczypospolitej przeprowadziły dopiero w 1926 r.)¹⁸. Transformacja dotknęła zwłaszcza te nazwiska, w których występowało kresowe (białoruskie/ukraińskie) *h*, np. *Hawryluk, Hryhoruk, Hryniewicki*. Przy przechodzeniu z cyrylicy na alfabet łaciński w latach 20. XX w. stosowano na ogół zasadę transliteracji nazwisk. Rosyjska litera *g* była więc oddawana przez polskie *g*, por.: przed 1865 r. *Hawryluk* > po 1865 r. w języku rosyjskim *Гаврилюк* > po odzyskaniu niepodległości polskie *Gawryluk*. Skutki tych zmian, wynikających pośrednio z dramatycznej sytuacji politycznej, w jakiej znalazła się Polska po rozbiorach, a bezpośrednio z powodu decyzji urzędników, niektóre rodziny być może odczuwają do dnia dzisiejszego. Chodzi tu o aspekt prawny, ale także stosunek emocjonalny, jaki osoba ma do swego nazwiska. Jeśli nazwisko, które jest poniekąd symbolem rodziny, łącznikiem wszystkich jej członków od pokoleń, uległo narzuconej zmianie, to sytuacja ta mogła budzić sprzeciw, a cóż dopiero jeśli w jednym rodzie poszczególni jego członkowie byli identyfikowani przy pomocy dwóch różnych nazwisk.

Rozwiązanie skrótów

brus. – białoruski

cerk. – cerkiewny

im. – imię

ukr. – ukraiński

¹⁸ Por. M. Sajewicz, *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk na Białostoczczyźnie na tle ogólnopolskim*, Lublin 2013, s. 21, 45.

SUMMARY

**Russification of the Personal Names in the Birth Certificates
of the Roman-Catholic Church in Bialystok Dekanat under Russian Rule
(1865-1918)**

The aim of the article is to show changes in the names and surnames of Catholic parishioners of Bialystok dekanat, when the tsarist authorities introduced the obligation to keep the Catholic birth certificates in Russian language ((from 1865 to 1918, in the period of the Russian rule).

The notations in the original birth certificates show that the Russian language had the greatest influence on a number of changes in the personal names. Cultural and language differences between Polish and Russian brought different types of changes:

– Polish first names, which had an Orthodox equivalents, were writing down in this way, for example: Иван (Iwan) instead of *Jan*, Екатерина (Jekatierina) instead *Katarzyna*;

– It was used to replace consonant *h* on *g*, e.g. Гриневицкий (Hryniewicki), Генельт (Henelt);

– The vowel group *om, on, em* was introduced in the place of the Polish nasal vowels *ą, ę*, e.g. Домбровский (Dąbrowski), Голембевский (Gołębiewski), Гонсовский (Gąsowski);

– Russian endings *-skij, -skaja* were introduced, e.g. Рудницкий Иванъ, Юрковская Марьянна Иосифовна;

– Russian anthroponimic three-word names were used: surname, first name and patronimic, e.g. Жуковский Александръ Григорьевъ, Карповичъ Осипъ Осиповъ, Сушкова Теофиля Петровна.

After Poland regained its independence, as a result of repolonization many surnames, which contained borderland *h* and Polish nasal vowels, had changed.